

Epikleza s povjesnog i teološkog gledišta.

(Svršetak.)

§ 2. Svjedočanstva sv. Otaca potvrđuju katoličku nauku.

Warren nije u prenicejskoj dobi mogao naći »molitve« kojom biva pretvorba kruha i vina. Zato ćemo mi ovdje pogledati, kakova je to bila molitva. Nu da ne otežemo, velimo smjesta, da ta molitva nije ništa drugoga nego upravo naša euharistična formula, pa tako pobijamo ujedno i grčku epiklezu.

a) Sv. Justin (oko 100—163 g.) kaže ovako: »Illam alimoniam in qua per prece[m] ipsius verba continente[m] gratiae actae sunt, ex qua sanguis et carnes nostrae per mutationem aluntur, incarnati illius Jesu et carnem et sanguinem esse edocti sumus«. Nu da ne bi ostalo dvojbeno, koje to Isusove riječi sadržaje ta molitva, evo kako nastavlja: »Nam apostoli in commentariis suis, quae vocantur evangelia, ita sibi mandasse Jesum tradiderunt: eum scilicet accepto pane, cum gratias egisset dixisse: Hoc facite in meam commemorationem; hoc est corpus meum; et poculo similiter accepto actisque gratiis dixisse: Hic est sanguis meus, ipsisque solis tradidisse«. ⁶⁸ Dakle upravo riječima: »Hoc est corpus meum« i »Hic est sanguis meus« nastaje pretvorba. Da Justin tako misli, razabire se iz samog načina njegovog pisanja, jer ne kaže: »molitvom, koja sadržaje riječi njegove«, niti: »njegovom molitvom«, već upravo: »molitvom riječi njegove«, kako se to lasno razabire iz grčkog izraza: *ὁ ἐὐχῆς λόγος τοῦ πατρὸς αὐτοῦ*. Dakle

encor une fois, si l'on se heurte à l'impossibilité radicale, à la déviation tout à fait évidente, pourquoi ne pas le reconnaître nettement? nous sommes alors en dehors de la tradition catholique originelle«. Cagin, o. c. p. 209.

⁶⁸ Apologia I. Migne, P. G. 6/428.

Justin je htio reći, da molitva kojom biva pretvorba, dolazi od Krista, pošto je on tako učinio kod posljednje večere. Warren je za svoju tezu pobrao samo ono, što je bilo njemu u prilog a prešutio ono, što sasvim jasno govori protiv njegovih nazora. Tako je lako naći »dokaza« za svaku tvrdnju. Zaista, nema gorih slijepaca od onih, koji ne će da vide!

Iz riječi Justinovih razabiremo, da se i jednostavna formula može nazivati molitvom. Pa uistinu imade dosta takvih primjera, gdje sv. Oci nazivlju jednostavnu formulu molitvom. Tako krsnu formulu nazivlju molitvom ili sazivom (*ἐπίκλησις*): Origen, sv. Bazil, sv. Ćiril jeruzalemski, sv. Gregorije niseuski, sv. Augustin i drugi.⁸⁹

Ovdje spominjem, da sv. Oci govore, kako ćemo u nekim primjerima vidjeti, da pretvorba biva riječju Božjom i molitvom. Pod molitvom u tom izražaju razumijevaju obično cijeli kanon mise, a nipošto samu epiklezu.⁹⁰

b) S v. I r e n e j (oko 140—202. g.) piše na jednom mjestu ovako: »Quando ergo est mixtus calix et factus panis percipit verbum Dei (*ἐπιδέχεται τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ*) et fit eucharistia sanguinis et corporis Christi, ex quo augetur et consistit carnis nostrae substantia, quomodo carnem negant pacem donationis Dei, quae est vita aeterna? ... Et quemadmodum lignum vitis depositum in terram suo fructificat tempore, et granum tritici decidens in terram et dissolutum multiplex surgit per Spiritum Dei qui continet omnia, quae (vinske jagode i pšenica) deinde per sapientiam in usum hominum veniunt et percipientia verbum Dei (*προσλαμβάνοντα ὁμνεῖν τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ*) eucharistia fiunt, quod est corpus et sanguis Christi; sic et corpora nostra ... resurgent ... Verbo Dei iis donante«.⁹¹

Što je taj onaj verbum Dei? Držimo da nije nikako epikleza, jer ako naznačuju Riječ Božju, t. j. drugu osobu sv. Trojstva, onda to sjeguno nije epikleza; ako naznačuju saziv Duha Sv., onda se taj saziv ne može zvati verbum Dei, pošto se nigdje ne nalazi u sv. Objavi. Jedini razumljivi način je, ako

⁸⁹ Njihove navode vidi kod Markovića, o. c. p. 125.

⁹⁰ Primjere vidi kod Markovića, p. 130.

⁹¹ Migne, P. G. 7/1124.

kažemo, da taj *verbum Dei* naznačuje riječi ustanove. Prema sv. Ireneju dakle ove riječi tvore euharistiju. Da je tome uistinu tako, svjedoče nam slijedeće riječi istoga Ireneja: »*Sed et suis discipulis dans consilium primitias Deo offerre ex suis creaturis... eum qui ex creatura est panis accepit, et gratias egit dicens: »Hoc est meum corpus«.* Et calicem similiter, qui est ex ea creatura quae est secundum nos, suum sanguinem confessus est, et novi testamenti novam docuit oblationem, quam Ecclesia ab apostolis accipiens in universo mundo offert Deo«.»⁹² Dakle izrične riječi Kristove, koje je izrekao nad kruhom i vinom čine pretvorbu i žrtvu novoga Zavjeća. To uostalom slijedi i iz cijele argumentacije Irenejeve. On dokazuje, da je Krist pravi Sin Božji. Tko dakle toga ne vjeruje, ne može vjerovati niti u euharistiju, jer ova biva riječima Kristovim! Kad bi Irenej htio reći, da se drugim, a ne Kristovim riječima zbiva pretvorba, on bi sam sebi izbio iz ruku oružje. Ali jer je Krist pravi Bog, istinita je i euharistija, koja biva njegovim riječima, pa prema tome ta je euharistija zalag uskrsnuća.

c) Tertulijan sasvim jasno izriče, da se Kristovim riječima zbiva pretvorba: »*Acceptum panem et distributum discipulis, corpus suum illum fecit, Hoc est corpus meum*« *dicens*, id est figura corporis mei. Figura autem non fuisset, nisi veritatis esset corpus«.»⁹³ Što pak ta figura corporis znači kod Tertulijana i drugih Otaca, vidjet ćemo kasnije.

Mogli bi navesti još Origena i sv. Ciprijana, ali jer njihova svjedočanstva nisu tako jasna, izostavljam ih. Ova tri pisca iz prvih stoljeća dovoljno nam svjedoče, kakovo je bilo vjerovanje među kršćanima o načinu postanka presv. euharistije. Dovoljna su nam ova tri, jer nema nijednog drugog kršćanskog pisca iz tog razdoblja, koji bi protivno učio. Nu i u četvrtom stoljeću, kad je već epikleza u uporabi, mnogi nam Oci jasno svjedoče, da nije ta epikleza pretvorbena molitva, već upravo riječi ustanove. Evo dokaza:

d) Sv. Ambrozije (340—397.) piše: »*Quod si tantum valuit humana benedictio ut naturam converteret, quid dicimus*

⁹² i ⁹³ Minge, P. G. 7/1023.

de ipsa consecratione divina, ubi verba ipsa Domini Salvatoris operantur? Nam sacramentum istud quod accipis Christi sermone conficitur«. ...»Sermo ergo Christi qui potuit ex nihilo facere quod non erat, non potest ea quae sunt in id mutare quod non erant?«... »Ipse clamat Dominus Jesus: »Hoc est corpus meum«. Ante benedictionem verborum caelestium alia species nominatur, post consecrationem aliud dicitur, post consecrationem sanguis nuncupatur. Et tu dicis Amen, hoc est, verum est.«⁹⁴

Dakle nikakva epikleza, već Christi sermo!

Na drugom mjestu kaže: »Etsi nunc Christus non videtur offere, tamen ipse offertur in terris, quando Christi corpus offertur, immo ipse offerre manifestatur in nobis, cujus sermo sanctificat sacrificium quod offertur«.⁹⁵

Pa ipak uza sve to i Ambrozije nazivlje riječi Kristove molitvom: »Nos autem quotiescumque sacramenta sumimus, quae per sacrae orationis mysterium in carnem transfigurantur et sanguinem, mortem Domini annuntiamus«. Spominjem to radi toga, da još bolje potvrdimo ono, što smo već prije rekli o značenju izraza »molitva« kod sakramenata.

Isto tako iz navedenih mjesta razabiremo, ako sv. Oci govore o sazivu Duha Sv., da to ne mora odmah biti epikleza, a još manje, da ta epikleza pretvara darove. Sv. Ambrozije naime na jednom mjestu piše: »Quomodo igitur (Duh Sv.) non omnia habet quae Dei sunt qui cum Patre et Filio a sacerdotibus in baptismo nominatur et in oblationibus invocatur?«⁹⁶ Ali uzimimo, da ovdje Ambrozije razumijeva epiklezu, zar joj pripisuje moć pretvorbe? Nikako.

e) Nazovi-Ambrozije, ili auctor knjige De sacramentis, oko g. 400. piše ovako: »Tu forte dicis: Meus panis est usitatus. Sed panis iste panis est ante verba sacramentorum: ubi accesserit consecratio, de pane fit caro Christi. Hoc igitur astruamus. Quomodo potest qui panis est, corpus esse Christi? Consecratione. Consecratio autem quibus verbis est, cujus sermonibus? Domini Jesu. Nam et reliqua

⁹⁴ De mysteriis, n. 51, 52, 53 Migne P. L. 16/424.

⁹⁵ In psalmum 38 enarr. 25. P. L. 14/1102.

⁹⁶ De Spiritu sancto III. 16 Migne, P. L. 16/838.

omnia quae dicuntur in superioribus, a sacerdote dicuntur: laudes Deo deferuntur, oratio petitur pro populo, pro regibus, pro ceteris; ubi venit ut conficiatur venerabile sacramentum, iam non suis sermonibus utitur sacerdos, sed utitur sermonibus Christi. Ergo sermo Christi hoc conficit sacramentum.«⁹⁷ Ove riječi ne trebaju tumačenja.

f) Sv. Ivan Zlatousti (344—407.) koji je i sam sastavio liturgiju, u kojoj se nalazi grčka epikleza, piše: »Adest Christus, et nunc is qui mensam illam apparavit, hic ipse hanc nunc exornat. Non enim homo est, qui facit ut proposita efficiantur corpus et sanguis Christi, sed ipse Christus qui pro nobis crucifixus est. Hoc est corpus meum, inquit. Hoc verbum transformat ea quae proposita sunt. (Τοῦτο τὸ ῥῆμα μεταρροῦνίξει τὰ προκείμενα).«⁹⁸

I ponovno na drugom mjestu: »Oblatio eadem est, quisquis offerat, sive Paulus sive Petrus; eadem est quam Christus dedit discipulis et quam nunc sacerdotes faciunt; haec illa nihil minor est, quia non homines hanc sanctificant, sed is ipse qui illam sanctificavit. Sicut enim verba quae Deus locutus est eadem sunt quae nunc sacerdos dicit, sic oblatio eadem ipsa est, ut et baptisma quod dedit.«⁹⁹

I opet na drugom mjestu: »Non sunt humanae virtutis haec opera. Is qui tunc in illa coena haec confecit et nunc etiam operatur. Nos ministrorum habemus ordinem: qui vero illa sanctificat et transmutat ipse est.«¹⁰⁰

Da je sv. Ivan Zlatousti naučavao pretvorbu riječima Kristovim, priznali su i sami Grci na florentinskom saboru, zato se ne ćemo upuštati u daljnje raspravljanje o njegovim tako jasnim izjavama.

g) Sv. Ćiril Jeruzalemski (315—386.) je, kako rekôsmo, prvi svjedok za opstojnost epikleze u onom svjedočanstvu, koje smo donijeli u poteškoćama iz sv. Otaca Marković lijepo dokazuje, da sv. Ćiril radi toga još ne uči, da pre-

⁹⁷ Desacramentis 4. 14. Migne P. L. 16/458.

⁹⁸ De proditivne Judae hom 1. n 6, Migne P. G. 49/380.

⁹⁹ In epist. II. ad Tim. hom. 2. n. 4. P. G. 62/612.

¹⁰⁰ In Math. hom. 82 n. 5. P. g. 58/744.

tvorba biva epiklezom.¹⁰¹ Punim pravom! Jer ako mi tko donese onaj tekst Ćirilov, ja ću mu odgovoriti s ovim drugim; koji je također Ćirilov: »Quemadmodum enim panis et vinum Eucharistiae ante sanctam adorandae Trinitatis invocationem, nudus panis et vinum erat, invocatione autem peracta, panis fit corpus Christi et vinum sanguis Christi: ita et...«¹⁰² Zar mi je radi toga teksta slobodno misliti, da se pretvorba zbiva formulom: U ime Oca, Sina i Duha Sv.? Dakle pravom zaključujem, da sv. Ćiril hoće samo reći, da sve tri božanske osobe imaju udjela kod pretvorbe, prem se ova zbiva riječima Kristovim, ako to sv. Ćiril i ne kaže izrijeком. Uostalom, o tom će još biti poslije govora.

h) Sv. Grgur Nisenski (oko 344—394.) piše ovako: »Recte ergo nunc quoque Dei verbo sanctificatum panem in Dei Verbi corpus credimus transmutari... panis, sicut dicit apostolus, sanctificatur per Verbum Dei et orationem, non eo quidem quod cibo mediante in Verbi corpus evadat, sed quod statim in corpus per Verbum transmutatur, sicut dictum est a verbo: Hoc est corpus meum«...¹⁰³

i) Sv. Augustin (354—430.), u svojim razlaganjima o euharistiji veli o našem pitanju ovako: »In fractione panis voluit se agnosci. (Isus u Emausu.) Norunt fideles quid dicam: norunt Christum in fractione panis. Non enim omnis panis, sed accipiens benedictionem Christi fit corpus Christi«.¹⁰⁴ Što je taj blagoslov Kristov, ako ne njegove riječi: Ovo je tijelo moje?

j) Sv. Ćiril aleksandrijski († 444.): »Indulgens nostris infirmitatibus Deus, vitalem vim propositis rebus inspirat, easque ad sui corporis efficientiam transmutat... Neque dubites; id quippe verum est, ipso manifeste dicente: »Hoc est corpus meum«, et »Hic est sanguis meus«. Imo potius Servatoris verba cum fide recipe, qui cum sit veritas, non mentitur.«¹⁰⁵

¹⁰¹ Marković, o. c. p. 138, 9.

¹⁰² Catech. 19. n. 7 P. G. 33/1071.

¹⁰³ Oratio catech. c. 37 P. G. 45/93.

¹⁰⁴ Sermo 234. n. 2, P. L. 38/1116.

¹⁰⁵ Comment. in Luc. c. 22. v. 19. P. G. 72/911.

Mogli bi još naocsti lijepi broj zapadnih otaca od petog stoljeća dalje. Nu ostavimo ove radi kratkoće na stranu, pa pogledajmo još par svjedočanstva s Istoka.

k) Sever, patrijarka antiohijski (oko 519.) jasno govori za riječi ustanove: »Svećenik kod oltara ne obavlja do li čin jednostavnog službenika. Izgovarajući bo riječi kao u osobi Kristovoj i prenoseći čin, koji obavlja, u vrijeme, kad je Gospod u prisustvu svojih učenika ustanovio žrtvu mise, izgovara pokazujući na kruh: Ovo je tijelo moje, koje je za vas dano, to činite na moj spomen; isto tako nad čašom izgovara ove riječi: Ovaj kalež je novi zavjet u mojoj krvi, koja je prolivena za vas. Tako je Krist, koji nastavlja prinostiti žrtvu i po riječi Božjoj posvećuje elemente, koji su donešeni, da budu pretvoreni u njegovo tijelo i njegovu krv.«¹⁰⁶

l) Ivan Maro, isto tako patrijarka antiohijski u sedmom stoljeću piše: »Ipsum [Christum] etiam nunc esse, qui species habet super altare impositas voluntate Patris sui et operatione Spiritus sancti per sacerdotem, qui crucem format et verba profert, consecrat. Non enim qui ministrat, sed qui super mysteria invocatur, consecrationem efficit. Igitur statim atque sacerdos ex persona Salvatoris nostri verba haec profert: Hoc est corpus meum, panis in corpus Domini nostri... convertitur.«¹⁰⁷

m) Sv. Ivan Damašćanin, kakogoder neki misle, da polaže moć pretvorbe u epiklezu, isto tako potvrđuje, da se pretvorba zbiva riječima Kristovim. Evo jedne njegove argumentacije: ... »Si denique ipse Deus Verbum... sibi nullo semine carnem compegit, cur demum panem corpus, vinum item et aquam, sanguinem suum efficiendi potens non sit? In principio dixit: Producat terra herbam virentem (Gen. I. 11), et ad hanc usque diem, accedente imbre... fetus suos profert: dixit

¹⁰⁶ E. W. Brooks: « The sixth book of the select letters of Severus, patriarch of Antioch. London 1904. t. 2. p. 237. Ovo svjedočanstvo je tim važnije, što potječe od jednog nasljednika na bivšoj stolici sv. Ivana Zlatoustog.

¹⁰⁷ Assemani, Bibliotheca orientalis. Roma 1719 vol. II., p. 188.

proinde Deus: Hoc est corpus meum; et: Hic est sanguis meus; et: Hoc facite in meam commemorationem: idque omnipotenti ejus praecepto, donec veniat efficitur (ita quippe dictum est, donec veniat) per invocationem huiusce novae segeti imbre superveniente; Spiritus sancti nimirum obumbrante virtute.¹⁰⁸

Uzmimo da Damašćanin tim riječima htjede reći, da pretvorba biva ne riječima Kristovim, nego samom epiklezom: efficitur per invocationem (*διὰ τῆς ἐπικλήσεως*). kakova bi to bila argumentacija? Veli Dr. Marković, bila bi nesmisao, pravi absurd. I u istinu je tako. Damašćanin dokazuje iz svemoći Boga-Riječi, koji je sebi učinio tijelo bez sjemena, koji je riječju stvorio sve što je htio, da može pretvoriti i kruh u tijelo svoje. I evo Krist kaže: »Ovo je tijelo moje, ovo je krv moja«. Dao je zapovijed apostolima da to isto čine, dok ne dođe. Pa zar mislite, da ove njegove riječi onda to i proizvode? Jok! To biva grčkom epiklezom! Ako dakle ne ćemo dopustiti ovakav nesmisao u Damašćaninovom dokazivanju, recimo otvoreno, da onaj izraz: per invocationem *διὰ τῆς ἐπικλήσεως* znači kod nega, kao što i kod mnogih drugih otaca formula ustanove. A što kaže, da imade kod toga udjela i Duh Sv., ne treba se čuditi, jer on, kao i mnogi drugi sv. Oci, prisposoblja pretvorbu s utjelovljenjem Sina Božjega. Zato piše u istom poglavlju: »Quomodo mihi accidet istud, ajebat Virgo sancta, quoniam virum non cognoso? Cui Gabriel archangelus: Spiritus sanctus superveniet in te, et virtus altissimi obumbrabit tibi. Tu quoque nunc quaeris, qui fiat corpus Christi, ac vinum et aqua sanguis illius. Ego vero tibi repono Spiritum sanctum supervenire et ea facere« . . . I opet malo dalje: »Si requiras, quonam pacto id fiat, sat tibi sit audire, hoc fieri per Spiritum Sanctum: queadmodum et ex sancta Dei Genitrice Dominus tibi ipsi carnem assumpsit, quae in seipso subsisteret: nec amplius quidquam nobis perspectum est et exploratum, quam quod Deus et sermo verat efficaxque est, atque omnia potest; modus vero investigari prorsus nequit«.

Uzmemo li dakle u obzir: a) Da sv. Oci i crkveni pisci pod izrazima: molitva, sazivanje, riječ Božja, razumijevaju često

¹⁰⁸ De fide orthodoxa l. 4. c. 13. Migne, P. G. 94/1136 sq.

jednostavnu formulu, ili i cijeli kanon sv. mise, koji dašta sadržaje i riječi Kristove; b) da nijedan sv. Otac izrično ne kaže, da se pretvorba zbiva riječima epikleze; c) da većina, kako iz naših primjera izbija, moć pretvorbe pripisuje riječima Kristovim; d) da ovu nauku samo nuzgredice iznašaju, te bi sigurno još jasnije govorili, kad bi bili protivnom naukom izazvani, mislim, da možemo mirne duše reći: Sv. Oci svojim izjavama potvrđuju katoličku nauku, da se pretvorba zbiva samo riječima Kristovim: »Ovo je tijelo moje, Ovo je krv moja.«

§. 3. Koji je pravi smisao grčke epikleze?

Prava epikleza, t. j. ona, koja sazivlje Duha sv. da obavi pretvorbu, nalazi se gotovo u svim istočnim liturgijama, služili se njima nesjedinjeni ili katolici. Ona je dakle tuj, pa moramo s njome računati. Ima li se dakle ipak ovoj epiklezi pripisivati moć pretvorbe? Po današnjoj grčkoj nauci svakako, i to ne samo u vezi s Kristovom ustanovom, nego samoj epiklezi isključivo. Prama katoličkoj nauci, ova je tvrdnja kroz pogriješna. Pretvorba biva samim riječima Kristovim, pa prema tome epikleza nije potrebna, a još mane može ona zamijeniti riječi Kristove. To je jasno iz toga: a) Što uistinu manjka u rimskoj liturgiji, a manjkala je i u tolikim drugim zapadnim misama, pa ipak nije nitko sve tamo do 14. stoljeća sumnjao u valjanost njihove konsekracije, pa ni sami Grci. b) Što sv. Oci, kako vidjesmo, naučavaju, da se pretvorba zbiva riječima Kristovim, a među tim su Ocima toliko zapadnjaci, koliko i istočnjaci. Ako dakle katolička crkva ipak ne dira u epiklezu, već joj ostavlja njezino časno mjesto u liturgiji, znak je, da ta epikleza mora imati drugo liturgijsko značenje, nego li to danas nesjedinjeni naučavaju. Bilo bi predugo, kad bismo htjeli ovdje navodati sva teološka mnijenja i tumačenja o epiklezi, stoga se ograničujem lih na ono, što je najglavnije.

A) Da je osim riječi Kristovih za pretvorbu potrebna i epikleza, naučavaše u 14. stoljeću Nikola Kabazila, zatim Simeon Solunski i Marko Efežanin. Oni dakle ne nijekahu pretvorbenu moć riječima Kristovim, ali ipak zahtijevaše kao na-

dopunjak tim riječima i epiklezu.¹⁰⁹ Kakovu ulogu igra epikleza kod toga u posveti, mislim, da ni samom Kabazili i drugovima nije bilo sasvim jasno. To se najbolje vidi iz samog florentinskog sabora, gdje su Grci davali različno tumačenje te epikleze. Tako n. pr. moskovski mitropolit Izidor govoraše, da riječ Kristova pretvara darove, ali da bude kad je svećenik izgovara plodna, treba da Bog dadne po Duhu sv. milost, e da postane onako djelovna, kako je bila u ustima Kristovim kod zadnje večere. Kristova riječ je slična sjemenu. Bez sjemena nema roda. Ali da rodi, treba mu kiše i topline. Tako je i s Kristovom riječi. Ona treba svećenika, oltar i molitvu.

To znači drugim riječima, da riječi Kristove imaju samo daljnju moć pretvorbe, te ta moć ne djeluje, dok joj ne pridode molitva, kojom se saziva Duh Sveti, da t eriječi kanoti oživi, da im dade neposrednu moć, da ono što znače, također tvore.

Prispodabljali su nadalje riječi Kristove s riječima Božjim kod stvorenja: »Neka pusti zemlja iz sebe zeleno bilje, koje donosi sjeme po svojoj vrsti«, pa su rekli, da su ove riječi i danas djelotvorne, ali se ipak zahtijeva radna sila, da ovo bilje obrađuje. Tako su i Kristove riječi, što ih je izrekao kod posljednje večere, temelj pretvorbe, ali treba svećenikove molitve, da se ta pretvorba i izvrši.¹¹⁰ To je tumačenje ponizivalo, ako ne upravo nemoćnima prikazivalo riječi Kristove, jer, kako je dobro zapazio već Turekremata u florentinskom saboru, riječi Kristove moraju tvoriti ono, što znače. Ako toga ne tvore, nemaju moći pretvorbe; a ako tvore, onda se ne može ono što tvore zbiti istom kasnije po nečem drugom. Osim toga u tom se tumačenju krila još jedna kobna posljedica. Kristove riječi imaju moć pretvorbe ne zato što ih svećenik sada izgovara, već stoga, što ih je Krist kod posljednje večere izgovorio, kaošto i riječi stvaranja imaju i sada moć, da zemlja donosi rod, ali

¹⁰⁹ Naknadno opazih, da na početku rasprave napisah, da Kabazila i Simeon Solunski »počeše izričito učiti, da se kruh i vino u sv. misi ne pretvaraju u tijelo i krv Gospodnju riječima Kristove ustanove, već posebnom molitvom, zazivom Duha Svetoga«. Ove riječi nisu tačne. Ima glasiti: »samim riječima Kristove u stanove, već i posebnom molitvom« ..., kako se to jasno razabire iz navoda, koje donesoh iz njihovih spisa.

¹¹⁰ Marković, o. c. p. 77 sq.

¹¹¹ Sravnici:« Marković, o. c. p. 79, 80.

za to treba povrh toga radne sile. Nu je li zato potrebno i sada izgovarati riječi, koje je Bog izustio kod stvaranja? Isto tako, ako Kristove riječi, koje svećenik u njegovo ime izgovara, ništa ne djeluju, čemu bi onda njihovo izgovaranje bilo potrebno za pretvorbu u liturgiji? Zar nije dosta obrađivati ih molitvom, sazivom Duha svetoga?

Ne znam, da li je to bila misao, koja je kasnije nesjedinjene dovela do toga, da danas svu moć pretvorbe pripisuju epiklezi, nu jedno stoji: Za njih su Kristove riječi u misi samo historijski spomen. Svećenik ih ima izgovarati, ne da s njima obavi pretvorbu, već da pripovijeda, što je Isus uradio kod posljednje večere!...

Prvašnje tumačenje epikleze je pogrješno, pa su to Grci u florentinskom saboru i priznali, kad su konačno odlučili, da slijedeći sv. Oca, a napose sv. Krizostoma, zabace svaki drugi upliv na pretvorbu i da ispovijede, da je u onim božanskim riječima Spasiteljvima sva moć, koja pretvara.

Ova pak zadnja tvrdnja, da se pretvorba zbiva samom epiklezom, je očita bludnja, koja stoji u protivnosti sa sv. Oci i sa samom liturgijom. Da je tome doista tako, dosta je da se sjetimo iskaza sv. Otaca, koje smo već naveli. Sada pak ajde da pogledamo, kako je ta nauka u opreci i sa samom liturgijom. Razlozi, koje navodimo protiv ove zadnje grčke zasade, vojuju i protiv prve tvrdnje, da je epikleza barem kao dopunjak ka Kristovim riječima potrebna.

Da je epikleza bila smatrana kao nenužna za pretvorbu i na Istoku, svjedokom su nam ovi razlozi: a) U bizantinskoj liturgiji izgovara svećenik glasno riječi ustanove, a potihlo one epiklezine. To je po svoj prilici uvedeno za cara Justinijana, koji je 564. zapoviedio, da se imade »ea praecatio, quae in sancta oblatione dicitur, et aliae orationes cum voce a sanctissimis episcopis et presbyteris« izgovarati.¹¹² Medutim to može značiti i cijeli kanon, a napokon ni taj zakon Justinijanov nije mogao polučiti trajne jednakosti. Bilo tome kako bilo. nesjedinjeni su osjećali, da je glasno izgovaranje ustanove, a tiho izgovaranje epikleze svjedok protiv njihove nauke. Zato je

¹¹² Novella 137. Pargoire: L'église byzantine. PZaris 1905. p. 100.

aleksandrijski patrijarha Palladas 1702. počeo uvađati protivni način, t. j. epikleza se imala izgovarati glasno, a riječi ustanove potihio. U tome mu se ipak opro Carigrad.¹⁹³ b) U nekim istočnim liturgijama je propis, da svećenik prije Kristovih riječi podigne oči prema nebu, a sve gotovo liturgije propisuju, da učini znak križa nad darovima. Zašto? Zato, da se tako naznači, da svećenik govori i radi u osobi Kristovoj. c) U grčkoj liturgiji sv. Krizostoma kad svećenik izgovara riječi: »Uzmite i jedite: Ovo je tijelo moje, koje se za vas lomi u oprostjenje grijeha«, đakon držeći orarij pokazuje na svetu pliticu trim prstima desnice. (*Τοῦτο δὲ λεγόμενον δεικνύει τῷ ἱερεὶ ὁ Διάκονος τὸν ἅγιον δίσκον, κρατῶν καὶ τὸ ὠράριον τοῖς τρισὶ δακτυλοῖς τῆς δεξιᾶς*). Isto tako i kada svećenik izgovara: »Pijte iz njega svi« pokazuje sv. kalež. (*Ὁμοίως καὶ όταν λέγῃ ὁ ἱερεὺς τὸ „Πίετε ἐξ αὐτοῦ“ συνδεικνύει καὶ αὐτὸς τὸ ἅγιον ποτερον*).¹¹⁴

Što naznačuje ovo pokazivanje đakonovo na pliticu i kalež kod ovih riječi nego li, da je ono što se nalazi na plitici i u kaležu tijelo i krv Gospodnja, kaošto je to netom svećenik izgovorio? Drugačije si ne znamo protumačiti onu najnoviju promjenu, koju uvedoše Grci u izdanje Euhologija, u Carigradu 1895. i onog u Veneciji 1898., gdje su ovu rubriku ispustili, a onda u bilješci ispod teksta kazali, da se riječi: »Ovo je tijelo moje« i: »Ovo je krv moja« ne odnose na kruh i vino koji su na oltaru, već na onaj kruh i vino, koji su bili pred Kristom kod zadnje večere, a riječi koje sada izgovara svećenik da se izgovaraju samo na pripovijedni način. (*διηγηματικῶς*)!... Zar zbilja misle, da će na taj način moći zamesti svaki trag kataličkoj nauci, koju su njihovi djedovi ispovijedali? ... Već smo vidjeli, kako sv. Ivan Krizostom jasno kaže: »Figuram implens (Christi) stat sacerdos verba illa proferens« isto tako Sever antiohijski: »Izgovarajući bo riječi kao u osobi Kristovoj... izgovara pokazujući na kruh: Ovo je tijelo moje«. Međutim tu misao u više maha jasno izriče i sv. German, pa-

¹¹³ Gedeon: *Κανονικαὶ διατάξεις*, Constantinopoli 1888. t. I. p. 406.

¹¹⁴ Maester: *Ἡ δεῖα λειτουργία τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου τοῦ Χρυσσοστόμου*. Roma 1907, p. 132.

¹¹⁵ Migne, P. G. 98/388—9, 433, 436—7. cfr. *Slavorum litterae theologicae* 1908 vol 4. p. 385—391.

triarha carigradski;¹¹⁵ Teodor andedski veli: »Što se tiče toga što svećenik veli: Uzmite i jedite, ovo je tijelo moje, zar to ne izgovara sa strane Krista samoga?«¹¹⁶ Tako dakle izgledje prvobitna nauka kod Grka, a i drugih istočnih sekta, dok nije Marko Eefžanin pronašao taj glasoviti pripovijedni način (εὐχαριστία). d) Osim do sada spomenutih razloga iz liturgija ima za pretvorbu samim riječima Kristovim, još jedan razlog koji mi se čini nepobitnim. Vjera u prisutnost Kristovu u euharistiji odmah nakon riječi ustanove, očituje se najbolje onim izrazima, koje bilo đakoni, bilo narod izgovaraju neposredno iza njih. U svim liturgijama odmah nakon riječi ustanove toli nad kruhom, koli nad vinom slijedi odgovor: Amen, t. j. tako je. U svim liturgijama, koje to i izrazitije kažu. Ona sv. Jakova (grčka) ima iza riječi nad kaležem: »Dicunt diaconi: Credimus et confitemur«. Armenska ima ovako: »Diaconus: Amen, Amen. Chorus: Pater caelestis qui filium tuum dedisti in mortem pro nobis debitorem debitorum nostrorum, te rogamus per effusionem sanguinis illius, miserere tui rationalis gregis.« Zar to nije ispovijest, da se to sada upravo mističnim načinom dogodilo? Aleksandriska liturgija sv. Marka ima ne samo odgovor Amen iza ustanove, već dakon prije riječi: Ovo je tijelo moje, klikne: »Extendite!«, a prije: Ovo je naime krv moja, opet klikne: »Denuo impensius orate! Ovaj mi se poklič čini nerazumljivim, ako se odnosi na narod. Jasan, ako se odnosi na svećenike koncelebrante. U tom bo slučaju znači: Pružite ruke, jer je čas konsekracije, i još jače molite, jer je i posveća vina tuj. U svakom pak slučaju ovaj poklik znači, da se sada obavlja najsvečaniji čin u misi! U koptičkoj liturgiji sv. Gregorija iza riječi nad kruhom veli narod: »Ita est in rei veritate«, a iza riječi nad kaležem: »Ita quoque est in rei veritate«.¹¹⁷

Nu mogao bi tko reći, da svi oni Amen i drugi odgovori i ispovijesti ne znače ništa drugo, nego samo priznanje, da je ono istina, što svećenik »pripovijeda« što i kako je Isus kod posljednje večere učinio. Na taj prigovor odgovaramo, da su te

¹¹⁶ P. G. 140/456.

¹¹⁷ Druge mnogobrojne primjere vidi kod Cagin: L'eucharistic-Appendice, p. 307—320; Marković, o. c. p. 109 sq.

liturgije bile sastavljene u ono vrijeme, kad još nitko, pa ni kod Grka nije nijekao, da se pretvorba z biva riječima Kristovim, pa su izricale ono, što se onda vjerovalo. Nu ima i liturgija koje očito isključuju svaki pokušaj drugačijeg tumačenja. Tako etiopska liturgija Spasiteljeva ima iza riječi Kristovih nad kruhom ovaj poklik: »Populus: Amen, Amen, Amen. Credimus et certi sumus, laudamus te, Domine Deus noster, hoc est vere et ita credimus, corpus tuum«. Iza riječi pak nad vinom: »Populus ad calicem dicet: Amen. Vere est sanguis tuus, credimus.«

Iz svega toga razložno zaključujemo, da i same liturgije isključuju ono tumačenje epikleze, prema kojemu bi ova bila barem donekle potrebna za pretvorbu darova, a kamo li ne onu tvrdnju, prema kojoj bi sama epikleza bila dovoljna za tu pretvorbu.

Nu ima tuj još jedna poteškoća. U različitim epiklezama, dakle već poslije pretvorbe, nazivlju se darovi još uvijek kruhom i vinom, a u liturgiji sv. Bazilija antitypa (*τὰ ἀντίτυπα*) t. j. odrazom tijela i krvi Gospodnje.¹¹⁸

Odgovaramo ukratko. Sv. Oci upotrebljavahu često izraze, koji nam se na prvi pogled čine čudnima, jer izgledu, kao da niječu uopće prisutnost pravog tijela i krvi Kristove u euharistiji. Tako Tertulijan kaže, da je Krist kruh pretvorio u svoje tijelo »Hoc est corpus meum« dicendo, id est, figura corporis mei«. Origen nazivlje posvećenj kruh simboličkim i tipičkim tijelom; Teodoret z n a k o m (symbolum). Slično i mnogi drugi sv. Oci. Liturgija Apostolskih Ustanova, liturgija sv. Bazilija, sv. Ćiril Jeruz. i Gregorije Nazianski, upotrebljavaju izraz: antitip, ili odraz tijela i krvi Gospodnje. Nu kako smo s protestantima i racijonalistima, koji su tim izrazima htjeli dokazati, da sv. Oci nisu naučavali pravu prisutnost Kristovu u euharistiji, nego samo simboličku, t. j. kruh i vino nas imadu podsjećati na oboje, imadu samo slikovito predstavljati jedno i drugo; kako smo, velim, već davno

¹¹⁸ Teško je prevesti izraz antitypos. Doslovno znači protulik. Ja upotrebih odraz, jer mi se čini boljim taj izraz od onog Markovičevog, koji upotrebljava praobraz, jer praobraz odgovara bolje grčkomu

s takovim tumačenjem obračunali, jer ti isti Oci unatoč tih izraza uče stvarnu prisutnost pravog tijela Kristovog u euharistiji, ne preostaje nam drugo, nego da potražimo, što su ti Oci tim izrazima htjeli izreći. O toj stvari veli Batiffol ovako: »Ne može biti sumnje, da se još u 4. stoljeću posvuda pomalo euharistiji pridjevao predikat figure, antitipa, sličnosti, simbola, pošto je taj predikat značio isto, što i s a k r a m e n a t.«¹¹⁹

Drugim riječima, sv. Oci su tim izrazima označivali pravo tijelo Kristovo u euharistiji. No kako se to tijelo u euharistiji nalazi drugačijim načinom, nego recimo za života Kristovog u Palestini ili na križu ili sada na nebu, nazivali su ga tipom, simbolom, slikom, likom onog istog tijela. Istina, ovi izrazi nisu bili sretno birani, pa su zato već u 4. stoljeću pomalo nestajali. Izraz antitip je ipak ostao u gdjekojim liturgijama. Upotrebljava ga još sv. Ivan Damašćanin, u koliko njime naznačuje tijelo Kristovo u euharistiji, koje se sada vidi samo okom vjere prema onomu stanju u nebu, gdje ćemo ga vidjeti neposredno: »Antitypa porro, hoc est exemplaria, futurorum dicuntur, non quod vere corpus Christi et sanguis non sint, sed quod nunc quidem divinitatis Christi per ea participes efficiamur, tunc autem intelligentia per solum aspectum.«¹²⁰

Da se pak kruh i vino i nakon pretvorbe mogu i nadalje tako nazivati, jasno je svakom teologu, pošto se tim izrazima naznačuju njihove prilike, pod kojima nam se sjetilno pokazuju kao kruh i vino.

Iz tih dakle izraza u epiklezi ne mogu nesjedinjeni dokazati, da se pretvorba još nije zbilja riječima Kristovim. Pravom veli Batiffol: »Zabluda grčkih i protestantskih prepirača (controversistes) dolazi otuda, što nisu dovoljno poznavali drevnog pojma ovih izražaja: simbol, tip i antitip.«¹²¹

B) Uza sve to, što smo do sada o tim izrazima rekli, ipak držim, da se u Bazilijevoj epiklezi onaj antitip kao i kruh i vino u drugim epiklezama imaju uzeti kao još neposvećeni

¹¹⁹ O. c. p. 389.

¹²⁰ De fide orthodoxa l. IV. c. 13 in fine.

¹²¹ O. c. p. 392.

darovi. Sve istočne epikleze govore previše očito o kruhu i vinu; previše očito mole Duha sv. da ove darove pretvori u tijelo i krv Kristovu. Kad bi dakle epikleza prepostavljala, da su darovi već pretvoreni, onda su nam nerazumljivi njezini izrazi, kao n. pr. ona sv. Marute: »Mitte.... Spiritum Sanctum.... et panem hunc simplicem transmutet.... et vinum mistum quod est in hoc calice, transmutet et perficiat sanguinem ipsius Domini«... U tom slučaju bilo bi teško reći i to, što zapravo ta epikleza znači, pa ne bi bilo drugog izlaza, nego da reknemo, kao što su to Grci u prvi mah u florentinskom saboru rekli, da epiklezom mole, da na nas sije Duh sv. i učini, da u nama ovaj kruh postane tijelom Kristovim, t. j. da ne bude vjernicima na osuđenje, već na spas duša njihovih.¹²² Nu ovakovo je tumačenje, prem je s jedne strane istinito, jer se i to u epiklezi moli, ipak s druge strane nedostatno, jer nanosi silu samom tekstu epikleze, pa ni u florentinskom saboru nije nikoga zadovoljilo. Osim toga piše sv. Ivan Damašćanin: »Quod si nonnulli panem vinumque, corporis et sanguinis Domini antitypa, seu imagines figurasve vocaverunt, velut divinus Basilius, non hoc post consecrationem dixerunt, sed antequam oblatio ipsa consecraretur, vocem hanc usurparunt.«¹²³ Dakle kod Damašćanina antitip jednom znači pravo tijelo Kristovo, u drugom pak slučaju, t. j. u liturgiji ne, jer se samo prije posvete naziva antitipom. Uzimimo k tomu u obzir i svjedočanstva ostalih Otaca, koji jasno govore, da prizivamo Duha Sv. da posveti, pretvori darove. To se prizivanje zbiva u epiklezi. A opet isti ti Oci govore, da se pretvorba zbiva riječima Kristovim, a znamo, da se epikleza, u kojoj se saziva Duh. Sv. da obavi pretvorbu, nalazi iza riječi Kristovih! Kako izaći iz tog protuslovlja? Evo kako.

Treba imati na pameti, da sv. Oci, osobito istočni, veoma rado ističu katoličku nauku, da su sva djela Božja prema vani, t. j. u djelovanju u stvorovima, svim trim osobama zajednička. Evo nekoliko primjera ovog pojmovanja. Sv. Irenej dokazuje protiv heretika, da nisu anđeli, koji su stvorili čovjeka, već Bog Otac, koji ne treba za takova djela anđela, jer: »Adest enim

¹²² Marković, o. c. p. 76.

ei semper Verbum et sapientia, Filius et Spiritus, per quos et in quibus omnia libere et sponte fecit.«¹²⁴ Sv. Atanazije piše: »Nam Pater per Verbum in Spiritu Sancto omnia facit, eoque modo sanctae Trinitatis unitas servatur.«¹²⁵ Sv. Bazilije opet ovako: »Sanctificat et vivificat et illuminat et consolatur et omnia ejusmodi pariter facit Pater et Filius et Spiritus Sanctus. Nec quisquam praecipue tribuat Spiritui Sancto potestatem sanctificandi, cum audiat Salvatorem... dicentem Patri: Pater, sanctifica eos in nomine tuo. Similiter autem et reliqua omnia ex aequo peraguntur... a Patre et Filio et Spiritu Sancto; gratia et virtus, ductus, consolatio, ad immortalitatem transmutatio, transitus ad libertatem, et si quid aliud boni, quod ad nos usque pertingat.«¹²⁶ Na drugom opet mjestu: »Ac nec Pater, qui operatur omnia in omnibus, imperfectam habet operationem, neque Filius incosumatam creationem, nisi a Spiritu perficiatur. Hoc enim pactu nec Pater opus habebit Filio, sola voluntate creans; attamen en vult creare per Filium. Neque Filius egebit auxilio, juxta Patris similitudinem operans; sed et Filius vult per Spiritum perficere.«¹²⁷ Sv. Gregorije Nisenski izražava ovu misao upravo klasičnim riječima: »Omnis operatio divinitus ad creaturam perveniens, et secundum varios conceptus nominata, ex Patre oritur et per Filium progreditur et in Spiritu Sancto perficitur. In multitudinem operantium nomen operationis non dividitur.«¹²⁸ Sv. Ivan Zlatousti veli: »Neque angelus neque archangelus in iis quae a Deo data sunt aliquid efficere potest; sed Pater et Filius et Spiritus Sanctus omnia administrat; sacerdos vero linguam suam commodat, manum porrigit.«¹²⁹ Kako lijepe pouke onima, koji vele za riječi Kristove, da su one kao sjeme, koje trebaju oltara, svećenika i njegove molitve, da postanu plodnima!... Sv. Ciril Aleksandrijski veli: »Itaque etsi Pater dicatur operari divini templi vivificationem, (naime tijela Kristovog) per Filium

¹²³ L. c. sub finem, c. 13. ¹²⁴ Migne, P. G. 7/1032.

¹²⁵ P. G. 26/593. ¹²⁶ P. G. 32/693.

¹²⁷ P. G. 32/136. ¹²⁸ P. G. 45/125.

operatus est; rursus si videbitur Filius operari, non tamen absque Patre in Spiritu.«¹³⁰

Kad je dakle tomu tako, a uistinu jest tako, jer to je katolička nauka, zar može od toga biti izuzeta pretvorba kruha i vina u tijelo i krv Kristovu? Ne, i opet, ne! Dobro! A sada pokušajte, ako možete, ovo zajedničko djelovanje sviju triju osoba izraziti riječima u isti mah, jer se pretvorba, kao što i svaka supstancijalna pretvorba, ne može razvijati tokom vremena, već biva u jedan mah. Vi to ne možete! Vi ćete opisivati ponajprije djelovanje Oca, onda Sina, onda Duha sv. Reći ćete: Bog Otac je stvorio ljudski rod, taj ga je uvrijedio. Medutim on se smilovao na ljudski rod, pa je zato poslao Sina svoga, da ga otkupi. Nu on je htio, da taj Sin ostane među ljudima do konca svijeta. I evo Sin, koji je bio Ocu u svemu poslušan, utjelovio se, predao se na smrt na križu za ljudski rod. Nu prije nego je trpio, učinio je nečuveno čudo: Ostavio je samoga sebe ljudima za hranu, jer je uzeo u ruke kruh i vino i izrekao velike riječi: »Ovo je tijelo moje, ovo je krv moja,« i kod toga je zapovijedio učenicima, da oni isto tako čine. Tako je ustanovljena euharistija. Kad je Otac htio da nastane iz kruha tijelo Kristovo, Sin je izgovarao one velike riječi, a Duh sv. se pridružio onim riječima, opsjenio je darove svojom prisutnosti, pa kao što je nekada opsjenio utrobu Bl. Djevice, da je nastalo tijelo Kristovo u ljudskom obliku, tako je sada nastalo u sakramentalnom obliku. Sasvim u redu; sasvim prema katoličkoj nauci! Nu jeste li sve to izgovorili u jedan mah? Ne! A može li to učiniti liturgija? Ne! I ona mora poći nekim redom. Zato vidimo, navlastito u istočnim liturgijama postepeno razvijeno u glavnim crtama cijelo djelovanje Božje oko čovjeka. Ona slavi Božje veličanstvo, zahvaljuje za stvorenje i otkupljenje čovjekovo. U tom djelu otkupljenja dolazi do posljednje večere. Svećenik u osobi Kristovoj izgovara velike riječi pretvorbe, koje postavljaju na oltar žrtvu Novog Zavjeta. Zato svećenik odmah nakon pretvorbe zahvaljuje Ocu za spomen smrti, uskrsnuća i uzašašća Kristovog. Sada bi po svem logičkom mišljenju imalo nadoći spominjanje o djelovanju treće

osobe, t. j. Duha sv., napose njegov dolazak na apostole. Nu cijela sv. misa ima pred očima svoje središte, pretvorbu kruha i vina u tijelo i krv Kristovu. Je li će imati kod toga udjela i Duh Sv.? Sva su Božja djela prama vani zajednička svim trim osobama! Dakle valja spomenuti, što imade Duh sv. zajedničkoga sa pretvorbom, a tuj ima, kako spomenusmo, slično djelovanje kao kod utjelovljenja Sina Božjega. Zato svećenik sada moli: Pošalji Duha svojega, da pretvori ove darove u tijelo i krv Krista Sina tvoga. Prije spomena o djelovanju Oca i Sina nije se mogao taj saziv obaviti radi poretka u odnosu između triju Božanskih osoba, a opet valjalo ga sazvati, jer i on sudjeluje kod pretvorbe. A kada da obavi tu pretvorbu? Zar prije riječi Kristovih? Ne! Zar poslije riječi Kristovih? I opet ne! Lijepo bo uči sv. Gregorije Nisenski: »Neque enim tempore dividuntur ab invicem personae divinitatis, neque loco, neque voluntate, neque occupatione, neque operatione«.¹³¹ Dakle svećenik saziva Duha Sv., da to učini, kada to čine i druge dvije osobe. Drugim riječima, ovaj saziv nije ništa drugo. do li riječima izražena želja, da Duh sv. učini ono, što je on uistinu već učinio, ali liturgija nije mogla u isti mah te svoje molbe izraziti. Tako mogu, a i uistinu mole valjani kršćanji nakon objeda i večere u Očenašu: »Kruh naš svakdašnji daj nam danas«, prem im ga je Bog već dao. Tako sv. crkva u Adventu moli: »Rosite nebesa odozgo i oblaci neka dažde Pravednika. Neka se otvori zemlja i neka proizvede Spasitelja«. Isto tako u misi za pokojnike: »Domine Jesu Christe, Rex gloriae, libera animas omnium fidelium defunctorum de poenis inferni et de profundo lacu«. Zar crkva ne zna, da je već Spasitelj došao, kaošto i da iz pakla nema izlaza? Znade i te kako dobro jedno i drugo, nu ona se u ovim svojim liturgijskim molitvama prenosi u ono vrijeme, kad još Spasitelj nije došao, kad još osuda nad umrlima nije pala. Tako isto u epiklezi prenosi se liturgija u onaj čas, kad se pretvorba još nije zbila, pa moli, da Duh sv. svojim djelovanjem pretvori kruh i vino u tijelo i krv Gospodnju, prem znade, da je ovo čudo Duh sv. zajedno s drugim Božanskim osobama već kod izgovora riječi Kristovih učinio. Ovo tuma-

¹³¹ P. G. 45/180.

čenje, uzeto iz same naravi liturgije, u lijepom je skladu s katoličkom naukom i s naukom sv. Otaca, da se pretvorba zbiva formulom riječi Kristovih, prem kod toga djeluju sve tri Božanske osobe i prem se sam čin pretvorbe naročitim načinom pripisuje Duhu sv., kaošto mu se posebnim načinom pripisuje i djelo Kristovog utjelovljenja. Takav smisao epikleze je zaista veoma jednostavan; odgovara duhu liturgije i činjenici, da katolička crkva ne dira u njezin opstanak u liturgiji. Zato ju u tom smislu prihvaćaju i tumače gotovo svi noviji katolički teolozi.

Kako smo međutim već prije opazili, epikleza u najstarije doba nije imala ni takovog smisla, već je bila jednostavni saziv Duha sv., da učini, da tijelo Kristovo, koje je nastalo na žrtveniku formulom riječi Kristovih, postane spasonosnim zalogom kršćanskog jedinstva i vječnog života vjernicima, koji će ga u pričesti primiti. Ako su dakle kasnije pisci liturgija, da naglase jednakost Duha sv. s ostalim dvijem Božanskim osobama, pošli tragom sv. Otaca, koji su baš u to vrijeme protiv pneumatoma isticali zajedničko djelovanje sviju triju Božanskih osoba prema vani, pa pripisivali pretvorbu i Duhu sv., time još nisu učili, da pretvorba biva riječima epikleze. Nemamo nijednoga svjedočanstva sv. Otaca, koje bi takova što jasno tvrdilo, dočim za riječi Kristove imamo. Nu da i postoje takova svjedočanstva, to još ne bi bio dokaz za pretvorbenu moć epikleze, jer imade veliki broj sv. Otaca, koji uče, da se pretvorba zbiva riječima Kristovim, pa prema tomu ne bi ta svjedočanstva imala dokazne moći iz predaje, t. j. iz suglasne nauke sv. Otaca. Uostalom, koliko nam je poznato, prije 14. stoljeća nije nitko epiklezi pripisivao moć pretvaranja. Kabažila i drugovi tvrđiše, da imade tu moć, ali samo u savezu s riječima Kristovim, a Grci istom kasnije pripisaše svu moć pretvorbe epiklezi, pa je baš to postepeno odalječivanje od riječi Kristovih novotarija, ne sa strane katoličke crkve, već upravo sa strane onih, koji ovu optužuju radi tobožnje novotarije gledom na formulu pretvorbe u oltarskom sakramentu.

C) Što smo rekli o grčkoj epiklezi, to isto bi mogli reći i o galikanskima, kad bi se ove imale ubrojiti među prave epikleze. Međutim imamo dovoljno razloga, da to zaniječemo. Prije

svega možemo reći ovo: Ogromni broj misa nema nikakvog saziva Duha Sv. iza riječi ustanove. Ovo nam je dokazom, da sastavljači ovih misa, kao i biskupi sa svećenstvom, ovog priziva nisu smatrali za nužni dio kod pretvorbe: inače se ne može protumačiti njezina odsutnost u tolikim misama. Iz ovoga slijedi nadalje, da taj priziv i ondje, gdje se nalazi, ne može značiti sazivanje Duha Sv. u svrhu, da pretvori kruh i vino u tijelo i krv Gospodnju, već nešto drugo. A što je to nešto drugo? Odgovaram: Crkva je u tim sazivima molila Duha sv. da svojim posvećenjem učini tijelo i krv Gospodnju spasonosnom vjernicima. Evo nekoliko primjera, iz kojih se to sasvim jasno razabire. »Misale mixtum« mozarapske liturgije imade u svakoj misi drugačiji »Post pridie«, od kojih donosim samo one, u kojima se saziva Duh sv. na darove na oltaru.

Na drugu nedjelju poslije osmine Bogojavljenja »Post pridie« glasi ovako: »Vitam nostram Domine... Ob hoc ergo quesumus famulantes: ut oblationem hanc spiritus tui permutatione sanctifices: et corporis ac sanguinis Domini nostri Jesu Christi plena transformatione conformes. Ut hostia qua nos redemptos esse meminimus: mundari a sordibus facinorum mereamur: nec nos tranfixus vulnere: a tua reprobis curatione. Medicus enim es: egrj sumus. Misericors es: nos miseri. Ergo qui tibi nostra non abscondimus vulnera quibus placaris: sana nos sacrificio R. Amen...¹³¹

Na prvu nedjelju u korizmi: »Deus qui in corde mulieris Samaritane spiritum tue sanctificationis dedisti: quo te crederet: quo te inspirata sentiret: quo etiam posset tue majestatis potentiam fidei intentione narrare. Emitte spiritum tuum de sanctis celis tuis: quo sanctificentur oblata: suscipiantur vota: expientur delicta: et cunctis ex hoc sumentibus donetur crimi-

¹³¹ Migne, P. L. 85/250. Izdavač u bilješci opširno dokazuje, da u toj epiklezi riječi: »plena transformatione conformes«, imadu glasiti: »plena transformatione confirmes«. Međutim čitali mi ovako ili onako, od male je važnosti, jer glavno je pitanje, što ima značiti ona transformatio: No o tom malo niže.

nis indulgentia: atque eterne promissionis gaudia sempiterna. R. Amen.«¹³²

Na petu nedjelju u korizmi imamo ovu epiklezu: »Recitatis Domine unigeniti tui sacramentorum preceptis.... majestatem tuam supplices rogamus ac petimus. Ut in his sacrificiis benedictionum tuarum plenitudo descendat: et infundas in eis imbrem Spiritus tui Sancti de celis. Ut fiat hoc sacrificium secundum ordinem Melchisedech: fiat hoc sacrificium secundum ordinem Patriarcharum et Prophetarum tuorum. Ut quod ab illis tipice facientibus unigeniti filii tui significantibus adventum: tua majestas acceptare dignata est: sic hoc sacrificium respicere et sanctificare digneris: quod est verum corpus et sanguis Domini nostri Jesu Christi filii tui: qui pro nobis omnibus factus est Sacerdos et hostia. Hanc itaque hostiam tu piissime pater de tue claritatis respectu sanctifica: ut sumentibus eam: et hic delictorum veniam: et eternam in celis conferas vitam. R. Amen.«¹³³

Ovim riječima je jasno izrečeno, da Crkva moli Duha sv. e bi učinio, da žrtva, koja se sastoji od tijela i krvi Gospodnje, bude sa strane vjernika Bogu ugodna i na spas onima, koji su joj sudionici. Međutim ima još jasnijih tekstova. »Post pridie« na uskršni ponedjeljak izražava to tako jasnim riječima, da je upravo nasilno svako drugo tumačenje. Evo glavnih riječi: »Hoc agentes apud te Pater sancte.... Hanc quoque oblationem ut acceptam habeas et benedicas supplices exoramus: sicut accepta habuisti munera Abel pueri tu justi: et sacrificium patriarchae nostri Abrahe: et quod tibi obtulit Summus Sacerdos tuus Melchisedech. Descendat hic queso invisibiliter benedictio tua sicut quondam in patrum hostiis descendebat. Ascendat odor suavitatis in conspectu divine majestatis tue: ex hoc sublimi altari tuo per manus Angeli tui: et deferatur in ista solemnia Spiritus tuus Sanctus qui tam adstantis quam offerentis populi: et oblata pariter et vota sanctificet. Ut quicumque

ex hoc corpore libaverimus sumamus nobis medelam animae: ad sananda cordium vulnera: ad expellendas de cogitationibus cordis nostri omnes imagines vanitatis... Ut vere hic sanguis sacer filii tui Domini nostri ita peccata nostra diluat potatus: sicut quondam nos redemit effusus. R. Amen.¹³⁴
Evo još dva sasvim jasna primjera:

Na šestu nedjelju po Uskrsu »Post pridie« glasi ovako »Hec est pia et salutaris hostia Deus Pater: qua tibi reconciliatus est mundus. Hoc est corpus illud: quod pendit in cruce. Hic etiam sanguis: qui sacro profluxit ex latere. Pietati tue proinde gratias agentes: ex hoc quod nos filii tui morte redemeris: et Resurrectione salvaveris: acclives mente te Dominum pietatis oramus: ut hec libamina: Spiritus tui benedictione respergens: sumentium visceribus sanctificationem accommodes. Quo purificati a criminum labe jocundemur in hoc Resurrectionis Dominice die. R. Amen.«¹³⁵

Na dan Uzašašća Gospodnjeg: »Indicavimus plane: nec unquam tacebimus passum te Christe pro redemptione miserorum: surrexisse pro salute fidelium celos ascendisse pro virtute meritorum: venturum te esse Judicem mortuorum atque viventium. Quod scientes Domine: ut nobis dies illa terribilis aliquantulum ex tua propitiatione mitior adveniat: hec munera offerimus. Que ut nobis in salutem percepta contingant: visitet ea Spiritus tuus Sanctus qui in similitudinem flamme manus dona suscepit. Visitet et vivificet ea Spiritus tuus Sanctus: qui per vaporem incendii Helie prophete holocaustum adsumpsit. Visitet et vivificet ea Spiritus tuus Sanctus: qui ignearum divisione linguarum in Apostolorum tuorum cordibus commeavit. Ut recepta in visceribus nostris: et presentem nobis: et eternam prestent salutem.«¹³⁶

¹³⁴ 85/491. ¹³⁵ 85/597.

¹³⁶ 85/604. Migne drži, da se mjesto riječi: »qui in similitudinem flamme manus dona suscepit,« ima čitati: »Manus dona suscepit«, jer u knjizi Sudaca čitamo, da je anđeo u plamenu sašao na njegovu žrtvu. (Judic. 13—20.).

Kako iz navedenih primjera vidimo, crkva moli posvetu darova po Duhu sv. Ova posveta (sanctificatio) nipošto ne znači pretvorbu darova, već ono posebno djelovanje Duha sv. prema kojemu se svako posvećenje, a napose ljudsko, njemu pripisuje. Da se ne traži ništa više, razabiremo i iz postojanog spominjanja žrtava patrijarha i proroka, pa Crkva moli, da Duh sv. učini istu posvetu nad žrtvom Novog Zavjeta, t. j. da njegovim djelovanjem bude ova žrtva s naše strane Bogu tako ugodna, a nama tako korisna, kaošto su bile one patrijarha i proroka.

Da je tome doista tako, razabiremo i iz toga, što neki »Post pridie« tu posvetu mole i po anđelu ili po zagovoru Bl. Djevice Marije, ili kojega sveca. Evo n. pr. u misi sv. Cecilije »Post pridie« glasi ovako: »Excelsae celorum Deus ac Domine qui Martyris tui Valeriani voluntatem per Angelum sciscitare dignatus es... per eandem tui Angelij precem quesumus: ut nostris petitionibus placabilem accomodes aurem... Et per quem illorum (t. j. Valerijana, Tiburcija, Cecilije) suscepisti precamina: per eum jubeas nostra sanctificare oblata. Ut qui e celis directus illorum presentatus est oculis: nunc a et dirigatur benedicturus hic sacrificiis nostris.«¹³⁷ U jednoj misi u čast Bl. Dj. Mariji nalazimo ovaj »Post pridie«: »Inlustratione tua Christe Jesu mentium nostrarum tolle caliginem: nam Virginis matris tue meritis poscimus adjuvari: oramusque: ut ejus patrocinio: hec oblata sanctifices: et sanctificata nostrorum tergant scelerum maculas: et ad tua promissa nos dirigere digneris.«¹³⁸

Ostaje još jedna poteškoća. U nekim »Post Pridie«, »Post mysterium«, »Post secreta« sazivlje se Duh sv. »in transformationem corporis ac sanguinis Domini« kako smo to na početku rasprave vidjeli, a i malo prije kod druge nedjelje poslije osmine Bogojavljenja naveli. Što je ta »transformatio«, koja se ovdje po Duhu sv., odnosno epiklezi moli? Već iz toga, što se ta »transformatio« na mnogim mjestima, gdje se sazivlje Duh sv. na darove, ni ne spominje, možemo naslućivati, da ta transformatio ne može biti istobitna sa pretvorbom. Prizna-

jem, da su pisci onog vremena mogli, a i jesu ovu riječ upotrebljavali mjesto riječi *transubstantiatio*, nu na navedenim mjestima ne mogu imati toga značenja, jer svi ti »*Post pridie*« već pretpostavljaju pretvorbu gotovom, pošto je prije saziva Duha sv. na oltaru »*corpus illud: quod pendit in cruce. Hic etiam sanguis: qui sacro profluxit ex latere*«, a osim toga se moli »*plena transformatio*«, ili bolje reći »*plena transformatione conformatio*«, ili kako više puta stoji, »*confirmatio*«. Sv. Izidor u 7. stoljeću nazivlje ovu epiklezu jednostavno »*conformatio*«. Nabrajajući molitve sv. mise, piše o »*Post pridie*« ovako: »*Porro sexta (naime molitva) succedit conformatio sacramenti, ut oblatio, quae Deo offertur, sanctificata per Spiritum Sanctum, Christi corpori ac sanguini conformetur*«. ¹³⁹ Da ta *conformatio* nije isto sa pretvorbom, razabiremo već iz samog izraza *conformatio*, kao i iz toga, što Izidor veli, da se darovi posvećuju petom molitvom, koja stoji pred »*Post pridie*«: *Quinta deinde infertur illatio in sanctificatione oblationis*.¹⁴⁰ Pravom dakle veli Dom Cagin, da Izidor dobro razlikuje između postanka žrtve (*constitution du sacrifice*), t. j. same pretvorbe i njezine primjene na vjernike (*adaptation dispensatrice*). Prvu proizvada »*illatio*« ili peta molitva, a ovu zadnju »*Post pridie*«. ¹⁴¹ Kako iz svega toga razabiremo, »*transformatio*« je istovjetna sa »*conformatio*« barem na nekim mjestima. U tom slučaju razumijemo, kako može biti govora de *plena transformatione*, što inače nema smisla, jer pretvorba je u tren potpuna ili je uopće još nikako nema, ako ovisi o tom »*Post pridie*«.

Da »*transformatio*« ne mora značiti baš pretvorbu kruha i vina, imamo i drugih dokaza. Na mnogim mjestima spominje se »*transformatio*«, ali čega? Kruha i vina u tijelo i krv Gospodnju? Ne, nego *transformatio corporis et sanguis*

¹³⁹ P. L. 83/753. — ¹⁴⁰ Nav. mj.

¹⁴¹ L' Eucharistie, str. 51. Treba također imati na pameti, da Izidor molitvu, koja se zove »*illatio*«, a mi bi danas rekli »*Prefacija*« i molitvu »*Post sanctus*«, t. j. onaj dio, u kojem se nalaze riječi ustanove, smatra jednom cijelinom, čemu nam je dokazom to, što jedino »*Post pridie*« gdje-gdje sazivlju Duha sv. i spominju »*conformatio*«.

nis!!! Evo par primjera. Jedan »Post pridie« glasi ovako: ... »fiat nobis legitima eucharistia... in transformatione corporis Domini nostri Jhesu Christi.« Jedan »Post Sanctus« glasi ovako: »hoc holocaustum in tui corporis et sanguinis transformatione confirmes atque sanctifices«, a drugi opet ovako: »hoc sacrificium tibi oblatum in transformatione corporis et sanguinis Domini nostri Jhesu Christi confirmes atque sanctifices.«¹⁴²⁾ A što bi mogla biti ta transformacija tijela i krvi Gospodnje? Evo što mi se čini najvjerojatnijim. Krist postaje po pretvorbi ne samo prisutan u euharistiji, već biva tamo prisutan drugačijim načinom, nego je to na nebesima, postaje prisutan sakramentalnim načinom pod oblikom kruha i vina. Taj način novog bivovanja može se sasvim lijepo nazvati transformacijom tijela i krvi Gospodnje. I samo sv. Pismo nazivlje preobraženje Kristovo na gori Taboru u grčkom izvorniku transformacijom: *καὶ μεταμορφώθη ἑμπεροσθεν αὐτῶν*. I preobličí se pred njima. Osim toga treba imati na pameti, da ovako transformirano tijelo stoji u posebnom odnošaju s prilikama kruha i vina, jer jedino s njima sačinjava vidljivi sakrament. Pa kao što sv. Oci, tako i liturgija svetost svakog sakramenta pripisuju posveti Božjoj, a napose Duhu sv., tako i za vidljivi sakrament euharistije traže posebnu posvetu, da bude skladnost između vidljivog vanjskog znaka i tijela i krvi Gospodnje. Bit će pak ta skladnost (conformatio), ako s vanjskim znakom ujedno primamo onu milost i posvećenje, koje sa sobom nosi prisutnost nevidljivog Krista.

Uostalom, kad bi i bili prisiljeni dopustiti da transformatio u navedenim slučajevima naznačuje pretvorbu kruha i vina u tijelo i krv Gospodnju, ovo još ne dokazuje, da se pretvorba uistinu tim riječima proizvada, kao što smo to već dokazali i za samu grčku epiklezu. A što je najglavnije, ova se transformacija u većini galikanskih misa ni ne spominje, a osim toga starina tih obrazaca ne prestiže petog stoljeća. Prema tomu sasvim je neopravdano pozivanje nesjedinjenih patrijarha na te

¹⁴¹ Batiffol, n. dj. 367.

galikanske obrasce, kao da oni utvduju njihovu današnju nauku o moći i potrebi epikleze.

Zaključak.

Iz svega, što smo dovre iznesli, mislim, da možemo bez bojazni, da se varamo, postaviti slijedeće zaključke: a) Ako gledamo na historijski razvitak, nalazimo najstariju anaforu veroneškog palimpsesta u svim trim najstarijim patrijarhatima. Ova anafora sadržaje priziv Duha sv., da euharistiju učini spasonosnom vjernicima. Prema tomu ako taj saziv hoćemo nazivati epiklezom, moramo reći, da se epikleza nekada nalazila općenito u svim liturgijama. b) Tko pod epiklezom razumijeva Duha sv., da on pretvori kruh i vino u tijelo i krv Kristovu, ne može tvrditi, da se ta epikleza nalazila u početku u svim liturgijama, već počevši od IV. stolj. jedino u istočnim. c) Tko pripisuje ovim zadnjim epiklezama moć pretvaranja i tvrdi, da je nekada cijela katol. crkva tako vjerovala i naučavala, taj čini teološku zabludu i tvrdi historijski nedokazanu stvar

Rimska crkva, ka kojoj »necesse est omnem convenire ecclesiam«, kako je već u drugom stoljeću pisao sv. Irenej, nije nikada imala istočnjačke epikleze. Ipak ova crkva poštuje i ovu epiklezu, dok joj se propisuje ono značenje s apostolskom naukom sačuvanom u predaji ili sv. Pismu. Ali kada se počima bilo riječima sv. Pisma, bilo predaji podmitati krivi smisao, nepogrješivo učiteljstvo crkve mora ovakovo tumačenje odbiti. Sv. pismo sadržaje samo riječi ustanove Kristove; sv. Oci, kako smo vidjeli, naučavaju pretvorbu riječima Kristovim. Istočnjačka epikleza nastala je na ustuk nauke maćedonijevaca, da se njome naznači, da su sve tri Božanske osobe jednake i da im je zajedničko djelovanje prama vani.

Istočnjaci su u sastavljanju liturgija često puta pošli previše pjesničkim putem, pa se predavali živahnoj mašti. Ovakove tvorevine su katkada veoma lijepe i zanosne, ali im biti mjerilo pravovjerja. Tako n. pr. »Testamentum Domini« ispušta riječi ustanove nad kaležem, pa jednostavno veli: »Simpliter calicem vini quod miscuit dedit in typum sanguinis, qui

često manjka solidni teološki temelj. Takove liturgije ne mogu effusus est pro nobis. Memores ergo, resurrectionis tuae«... A uza sve to ova liturgija nema ni epikleze!... Slično je i u liturgiji »Spasiteljevoj«: »Similiter quoque calicem vini, postquam coenati essent, miscens, gratias agens, benedicens et sanctificans dedisti illis verum sanguinem tuum, qui effusus pro peccatis nostris. Nunc igitur, o Domine, memores, sumus mortis«... Anafora Jakova iz Saruge prava je mješavina euharističkog obrasca: Tu qui tunc gratiarum actione benedixisti, benedic nunc hunc panem; tu qui tunc cum benedictione fregisti, frange nunc hunc panem. Similiter calicem vino et aqua miscuisti ut dares apostolis tuis puris. Tu qui tunc sanctificasti, sanctifica nunc hunc calicem; tu qui tunc praeuisti, praebe nunc hunc calicem; tu qui tunc conjuxisti, conjuge nunc hunc panem cum hoc calice, sint corpus tuum et sanguis tuus.« Nakon svega toga dolazi epikleza, koji je pravi unikum u liturgiji: »Reveletur ostium lucis, aperiantur portae gloriae, exuatur velamen a facie Patris et descendat Agnus Dei, considat super hanc mensam sacerdotalem ante me servum tuum peccatorem praeparatum et mittetur in eos gladius igneus terribilis; appareat super hunc panem et calicem qui franget istam oblationem.«¹⁴³

Jakobitska liturgija sv. Klementa nije zadovoljna s jednom epiklezom, već imade dvije: jednu za posvetu kruha, a drugu za posvetu vina; jednu i drugu veoma rastegnutu.¹⁴⁴

Ovi nam primjeri dovoljno dokazuju, što se može dogoditi s tako jasnim rečenicama sv. Pisma, ako se mašti prepušta maha i ako nema koga, koji će strogo bditi, da se maštanje ne uvede u liturgiju. Kad se mogu ovako iznakaziti rečenice sv. Pisma, koliko više se mogu krivo tumačiti pojedini liturgički stavci, ako se s vremenom skrene od nepogrješivog crkvenog učiteljstva i predaje? Naši nesjedinjeni nakon preloma s rimskom crkvom ne mogu govoriti o nepogrješivom učiteljstvu u

¹⁴³ Chaîne: La consecration et l'épiclese dans le missel éthiopien. Rome 1910. p. 31 cfr. p. 6, 29—30.

¹⁴⁴ Migne P. G.—L 1/1127 i 1128.

svojim crkvama, jer po priznanju mnogih odličnih svojih teologa ne mogu imati ekumenskih sabora, niti su na jasnom, gdje i kako bi se to učiteljstvo moglo očitovati. Zato toliko naglasuju prvih sedam ekumenskih koncila. Nu ovi koncili nisu nigdje ništa izrekli o epiklezi, a današnja njihova nauka o epiklezi mnogo je mlađa od tih koncila. Tko će im dakle riješiti to pitanje, jer mnijenja i nauka pojedinih teologa sjegurno nisu nepogrješiva? Tako nam i ovo liturgijsko pitanje jasno pokazuje, kako je u crkvi Kristovoj potrebno nepogrješivo učiteljstvo, na koje se možemo sjegurno i uvijek nasloniti. U pitanju epikleze rimska je Stolica, kako smo već rekli, progovorila. Ona poštiva epiklezu u njezinom liturgijskom smislu, ali joj odriče i to punim pravom onu moć, koju joj danas pripisuje nesjedinjena istočna crkva. Velim, punim pravom, jer i ne gledajući na vjerski članak o nepogrješivosti nasljednika sv. Petra, toliko povijest, koliko i teološki razlozi, koje smo naveli, vojuju protiv shvaćanja, koje danas nesjedinjeni unesoše u sadržaj epikleze.

*

Kad je tome tako, mogla bi se komu poroditi u glavi sumnja, da li se može onda vjerovati u valjanost konsekracije kod nesjedinjenih. Odgovaram, da za valjanu konsekraciju kao što i za sačinjenje bilo kojega sakramenta nije potrebna nakana učiniti to upravo ovim ili onim izvjesnim riječima, koje se nalaze u obrascima obreda, već je dovoljno da svećenik ima nakanu uopće učiniti ono, što je Krist zapovijedio. Može se dapače dogoditi, da svećenik i ne zna, u kojim se riječima nalazi bitna forma kojeg sakramenta, pa ipak je sakrament valjan, samo ako je svećenik vjerno obavio cijeli obred. Može dapače i krivo misliti, da se to zbilo kod nekih stanovitih riječi, prem to nisu bile istinita forma dotičnog sakramenta, samo ako nije svoju nakanu stegnuo lih na te riječi. U svim istočnim liturgijama, uz male iznimke, koje smo malo prije spomenuli, nalaze se i riječi, ustanove Kristove. Dok dakle nesjedinjeni svećenik i ove riječi izgovara s općenitom nakanom da posveti kruh i vino, on valjano posvećuje, makar misli da se pretvorba zbiva epiklezom. Nu kad bi taj svećenik, uzmimo iz mržnje na nauku

rimske crkve, pozitivno isključio nakanu da posveti i riječima Kristovim, pa htio posvetiti isključivo riječima epikleze, kruh i vino ostali bi kruhom i vinom. Međutim ovako daleko držim da nije pošao, a da i ne može poći ni njihov svećenik, pa stoga nema nikakvog valjanog razloga, da posumnjamo u valjanost konsekracije kod naše nesjedinjene braće. Ipak mislim, da bi bilo spasonosno i za našu nesjedinjenu braću, da manje govore o »novotarijama« katoličke crkve, jer su nekada i protestanti govorili, da je ta crkva uvela »novotarije« u nauku o sv. sakramentima, pa su proigrali gotovo sve sv. sakramente. Što se dogodilo protestantima, moglo bi se dogoditi i njima gledom na sv. misu, ako u pravo vrijeme ne shvate, da se gledom na epiklezu nalaze van sv. Pisma i apostolske tradicije.

